SLOOPHAMER SCHATKAMER

kunst treft het Vissershop

IDA VAN DER LEE

regisseur van verandering

INHOUD

Vissershop veroordeeld tot sloop 4

Via de keuken en het balkon 7
Ida van der Lee

Vissershop: 'Straks zitten er vreemden tegen ons kunstwerk aan te kijken' 16
Jaap Velserboer

De geschiedenis van een veranderende plek
Het werk van Ida van der Lee 24
Michael van Hoogenhuyze

Over het kunstproject van Ida van der Lee in het Vissershop 2002 - 2006 37
Jacqueline Kostermans

Curriculum Vitae Ida van der Lee 43

Colofon 48

www.sloophamerschatkamer.nl
www.idavanderlee.nl

SLOOPHAMER SCHATKAMER

kunst treft het Vissershop

IDA VAN DER LEE

regisseur van verandering

Vissershop

Dag, leuk, klein, gezellig, apart en bijzonder buurtje!
Ik zal je missen!
Ook de mensen die ik al 32 jaar ken en die misschien niet meer hier terug komen, zal ik heel erg missen.
Nu kan ik met de kinderen niet meer door de straten lopen om de bomen en hun bladeren te bekijken, de straatnamen te lezen of aan de waterkant over de Zaan te turen naar de boten die voorbij varen.
Zwaaien naar de bemanning. Tekenen wat je langs ziet varen. En hoe moet dat met de aankomst van Sinterklaas met een bijzondere boot! Kan dat nog als alle huizen klaar zijn? Kunnen we dan nog aan de Zaan staan?
Nu 10 jaar geleden verdween de oude school, die de buurt "overheerste" en over een paar jaar is de hele buurt verdwenen!
Wat zal ik alles missen!!!

Ons huis had behalve
een scheve vloer
en wat vocht
nergens gebreken.

We hadden dus niet zo'n
behoefte aan nieuwbouw
en stemden tegen.

Het werd een stukje
renovatie. Daarna hebben
we de boel zelf verder
opgeknapt.

Vissershop veroordeeld tot sloop

2001: Het Vissershop in Zaandam moest worden gesloopt omdat het bleef verzakken. Ida van der Lee begeleidde dit sloop- en nieuwbouwproject. Het werd een langdurend project waarbij op waardige wijze afscheid genomen werd van de oude wijk en een deel van de historie werd meegenomen naar de nieuwe wijk. In 2003 werd van karakteristieke sloopresten uit de wijk een schatkist gemaakt waar de bewoners hun herinneringen in konden deponeren. In een processie werd de kist over de Zaan naar het Zaans Museum gebracht. De herinneringen en verhalen zijn in 2004 in sloopwoningen uitgewerkt als een ruimtelijk verhalenboek. De beste verhalen zijn op honderd natuurstenen tegels gestraald. De geschiedenis is teruggegeven en ligt nu op straat, de tegels zijn in 2006 in de nieuwe wijk geplaatst. De schatkist staat voor vier jaar in het Zaans Museum.

Sloophamer Schatkamer

voorafgaand

oktober 2000	Advertentie BK Informatie
januari 2001	Sollicitatiegesprek met Adviescommissie Beeldende Kunst Zaanstad
mei 2002	Presentatie kunstenaars aan bewoners-commissie Vissershop
januari 2003	Presentatie eerste plan aan bewoners
augustus 2003	Goedkeuring aangepast plan

fase 1

september 2003	Sloopmateriaal verzamelen
oktober 2003	Schatkist wordt gemaakt
november 2003	Afscheidsritueel met bewoners, verhalen in schatkist
maart 2004	Afscheidsritueel met schoolkinderen

fase 2

september 2004	Extra opdracht woningcorporatie: openingsact oplevering nieuwbouw
oktober 2004	Inrichten slooppanden met verhalen
november 2004	Openstelling slooppanden met verhalen

fase 3

zomer 2005	Selectie en vormgeving verhalen
winter 2005	Onderzoek en testen van de tegels
voorjaar 2006	Productie tegels
zomer 2006	Tegels met verhalen in de straat
najaar 2006	Uitgave van publicatie en de website
november 2006	Feestelijke afsluiting met rondvaart

Via de keuken en het balkon

Ida van der Lee

Mijn avontuur in het Vissershop begon in januari 2001 naar aanleiding van mijn enige sollicitatie ooit op een advertentie uit BK Informatie, informatieblad voor beeldend kunstenaars. Het ging eigenlijk over een kunstopdracht in een andere wijk, de Rosmolenbuurt. Ik was het niet geworden, maar de gemeente Zaanstad wilde me wel graag houden voor een andere wijk die gesloopt zou worden, het Vissershop. Een bijzonder buurtje, werd toen al gezegd. Het zou nog even duren voor het echt opstartte en een lange adem was nodig om de eindstreep te halen. Maar met deze publicatie zet ik dan toch, in 2006, een mooie punt achter mijn project Sloophamer Schatkamer. Ik durf het een succes te noemen. Gevoelige thema's zijn onderzocht en op een natuurlijke manier vormgegeven. En Sloophamer Schatkamer heeft bij beleidsmakers een gevoelige snaar geraakt, want ook buiten de grenzen van Zaanstad trok het project de aandacht en werd ik uitgenodigd voor lezingen en congressen.

Bij de eerste kennismaking liet het Vissershop me niet onberoerd. De huizen met rode daken en kleine tuintjes onder die grote bomen gaven het een bepaalde intimiteit en een sfeer van saamhorigheid. Ik wilde het liefst dat deze menselijke maat gerespecteerd zou blijven en dat was ook precies de reden waarom ik er als kunstenaar een uitdaging in zag. Ingrijpende veranderingsprocessen, identiteitsvraagstukken, het kille en vaak gewetenloze marktdenken zijn thema's waar ik al langer mee bezig ben. Op eigen initiatief heb ik een reeks projecten gerealiseerd. Ik heb mij daardoor tot een regiekunstenaar ontwikkeld die zich beweegt tussen het ontwerpen van processen, rituelen of choreografieën die al dan niet uitmonden in expositiemomenten of blijvende kunstwerken. In Sloophamer Schatkamer zijn alle aspecten van mijn vorige projecten bij elkaar gekomen en op zijn plek gevallen.

Als ik terugblik op het project verplicht ik mezelf om termen te noemen als saamhorigheid, boosheid, lol, verantwoordelijkheid, overgave, nieuwsgierigheid, bezorgdheid en zelfs liefde. In een woord samengevat: emoties. Het boekje van Erik Hagoort over 'Goede bedoelingenkunst' heeft mij niet alleen de moed gegeven om emoties te durven benoemen, het heeft mij ook inzicht gegeven in het belang hiervan. Hij schreef een pleidooi voor het be-

naderen van kunst vanuit de ethiek. Hij vindt het geen taboe voor de kunstenaar om ethische of moralistische bedoelingen te hebben. Hij vindt dat juist een kwaliteit, emoties mogen en móeten soms zelfs een rol spelen – een kentering in het denken over de rol die een kunstenaar mag spelen en daar ben ik blij mee. (*Goede Bedoelingen: over het beoordelen van ontmoetingskunst* door Erik Hagoort, uitgave van het Fonds BKVB, 2005)

Maar emoties maken kwetsbaar. Zo laten filosofen het thema 'vriendschap' ook braak liggen, het is een risico om de veilige haven van de ratio te verlaten en in een schimmig gebied terecht te komen van gevoel of ethiek. Maar wat ik duidelijk wil maken is dat liefde en emotie de beste wapens zijn tegen de ongevoelige zakelijkheid, die in onze maatschappij de boventoon voert. In het Vissershop werd ik geraakt en aangestoken door de passie van de mensen. Het zat in alles en daar moest iets mee.

Mijn liefde voor de Hoppers was er niet meteen. De eerste ontmoeting met de bewoners in mei 2002 was vooral chaotisch en luidruchtig en daar kan ik slecht tegen. Iets anders was dat de bewoners zich eigenlijk helemaal niet met kunst bezig wilden houden. Wel met keukens, vides en balkons en daar kon ik niet veel mee. Maar toch kreeg ik door dat gemopper wel al een idee wat de Hopper voor een mens is. Ik hoorde opmerkingen als: 'ik hoef geen chique keuken, ik ben maar een simpel mens' of 'Nu ik weet wat een vide is wil ik er helemaal geen een. Geef mij maar een extra kamertje'. Het was al snel duidelijk – begrippen als luxe en ruimte zijn voor Hoppers geen item. Ze zijn gewend om op de vierkante meter te puzzelen en bovendien houdt hun huis niet op bij de voordeur. Thuis is zo groot als de plek waar je invloed op uit kan oefenen, en dat is het hele Hop waar het vooral gezellig moet zijn.

Jammer dat ZVH niet één huisje kon restaureren en inrichten als praathuis.

We zouden dan bijvoorbeeld dia's van vroeger kunnen laten zien.

Het contact met de woningcorporatie ZVH ging ook niet van een leien dakje. Mijn eerste idee om één pand te laten staan, daar een kooi om heen te zetten en het tot ruïne te laten verworden, was slecht gevallen. Het duurde even voordat hun wantrouwen weggenomen was. Maar goed, toen het contact gelegd was en na een aantal ontmoetingen met de bewoners werd ik geraakt door de uitbundigheid van de verhalen. Het was orale historie van hoog niveau. Ik wilde die verhalen in de slooppanden uitwerken. Maar zover waren ze nog niet in de rouwverwerking om dat woord ook maar gelijk te gebruiken. Ze vonden het verminkend en pijnlijk. Mijn slechte timing liet de mensen zeggen wat hen dwars zat, dat alles nog veel te gevoelig lag. En dat was weer brandstof voor de voortgang van het project. Ook al mopperde ik … *Het zal wel… Zo menslievend ben ik ook weer niet…*

Ik moest iets anders bedenken maar de strategie van *laat maar even* was effectief. Het was alweer zomer 2003 dat ik met Jaap Velserboer, mijn steun en toeverlaat, op een bankje aan de Zaan zat na te denken over hoe nu verder. We kwamen uit bij een eerder uitgevoerd scenario. Een afscheidsritueel; niet te dicht op de huid en niet te bedreigend. Je trakteert op iets aantrekkelijks, iets moois. Het ritueel verliep als volgt: een ambachtsman maakte een schatkist van sloopmateriaal die in een processie over de Zaan zou worden afgevoerd. Maar voor wat hoort wat, als de Hoppers mee wilden moesten ze een verhaal inleveren. Twee of eigenlijk drie vliegen in een klap: ik had verhalen verzameld, had hen iets laten verwerken én ik had vertrouwen gewonnen. Ik was hùn kunstenaar geworden. En de tijd doet ook zijn werk; uiteindelijk hebben we, een jaar later, die verhalen toch uitgewerkt in de slooppanden. Niemand had bezwaar. De bewoners hebben zelfs geholpen met timmeren, plakken en koffie schenken. Ze waren weer verder in hun rouwproces en meer toekomstgericht bezig. Een onverwachte verrassing was dat werknemers van Dura Vermeer, de bouwers, verschillenden keren langskwamen en op deze manier dus ook een beter idee van het oude Vissershop konden vormen. Maar ook veel vroegere bewoners kwamen erop af, soms wel een aantal keer om alles goed te lezen, of in de hoop oude bekenden tegen te komen. Verhalen genereren weer verhalen.

Vanaf het begin was het de bedoeling om iets van het oude Vissershop terug te laten keren in het nieuwe Vissershop. Dit wilden we doen in de vorm van granieten tegels met teksten van de bewoners. Om de beste verhalen voor de tegels te selecteren zijn we een avondje met bewoners aan de slag gegaan. Het was weer chaotisch maar ontzettend leuk. De gekste verhalen kwamen boven drijven. De beste daarvan zijn op granieten tegels gestraald en zijn inmiddels in de straten van het nieuwe Vissershop gelegd. Zo blijft de geschiedenis in beeld.

Nu ik terugkijk lijkt alles zo vanzelfsprekend. Ik ben niet meer in staat om me het hele proces weer voor de geest te halen. Feit is dat er veel mensen en partijen bij betrokken zijn geweest. In het begin was ik een vreemde buitenstaander maar nu een bekende die hartelijk wordt begroet. En ik ben er zo trots op dat de Woningcorporatie ZVH helemaal om was na het afscheidsritueel en dat ze me vroegen een extra act voor de oplevering van de nieuwbouw te organiseren. Ik ben blij dat de architect Bas Liesker van Heren Vijf en mensen

Twaalf mannen droegen,
begeleid door de fanfare,
de schatkist naar het schip
dat klaar lag voor vertrek.

Daar hebben we onze verhalen,
de dierbaarste herinneringen
aan het Hop, in de
brievenbussen gedaan.

van Dura Vermeer enthousiaste bezoekers zijn geweest van de slooppanden, dat ze sponsors zijn geworden en behulpzaam waren bij het uitwerken van al die onconventionele plannen.

Uiteraard is het belangrijk om mensen om je heen te hebben die je hierbij steunen. Die mensen waren er en aan hen heb ik gevraagd aan deze publicatie mee te werken.

Allereerst Jaap Velserboer, altijd optimistisch, die zo treffend opmerkte: "Het is nogal wat, een kunstopdracht aanvaarden in een onwillige buurt. Als kop van Jut fungeren. Je weet dat de kans bestaat dat jouw 'kunst' wordt aangewend voor oneigenlijke doeleinden. Je weet dat je op minstens twee manieren onderuit kunt gaan: omdat wat je doet en maakt niet genoeg 'kunst' is of omdat het geen effect heeft op de beoogde doelgroep, de bewoners." Jaap beschrijft het Vissershop met de mensen en de geschiedenis. Als Zaankanter heeft hij hen erg goed aangevoeld. Dan Michael van Hoogenhuyze, hij staat aan de basis van mijn werk en volgt me al vanaf de kunstacademie. Hij weet zeer verhelderend de structuren en kwesties in mijn werk bloot te leggen en in een kunsthistorisch perspectief te plaatsen. Hij zet Sloophamer Schatkamer in de context van mijn overige werk en toont aan dat het project een logisch gevolg maar vooral een uitkristallisatie is van mijn eerdere werk. En als laatste Jacqueline Kostermans. Zij heeft mij begeleid vanuit de Advies Commissie Beeldende Kunst van de Gemeente Zaanstad. Zij heeft het project vooral in de laatste fase, toen het onverwacht complex werd, zeer goed begeleid. Ze beschrijft Sloophamer Schatkamer vanuit het perspectief van de gemeente en samenwerkende partijen.

Inmiddels ben ik ervan overtuigd dat kunst een wezenlijke rol kan spelen bij veranderingsprocessen als sloop en nieuwbouw. Dat het belangrijk is dat een chaotische overgangsfase tussen de oude en de nieuwe situatie, als een soort bezwering, benut en omgevormd wordt. Alles wat vrij komt aan emoties, herinneringen en materialen is bruikbaar. Maak pijnpunten die onherroepelijk aan sloop verbonden, zichtbaar en stop het niet weg. Voor bewoners en de omgeving is het een cruciale erkenning en noodzakelijk om in hun proces verder te kunnen. ■

Ida van der Lee
Augustus 2006

Bij de sluis zong
het Kapiteinskoor
zeemansliederen.

Menigeen pinkte
een traantje weg
toen de sluisdeuren
opengingen om de schatkist
door te laten naar het
Zaans Museum.

Zelfs de beroepsvaart
moest een half uur wachten.

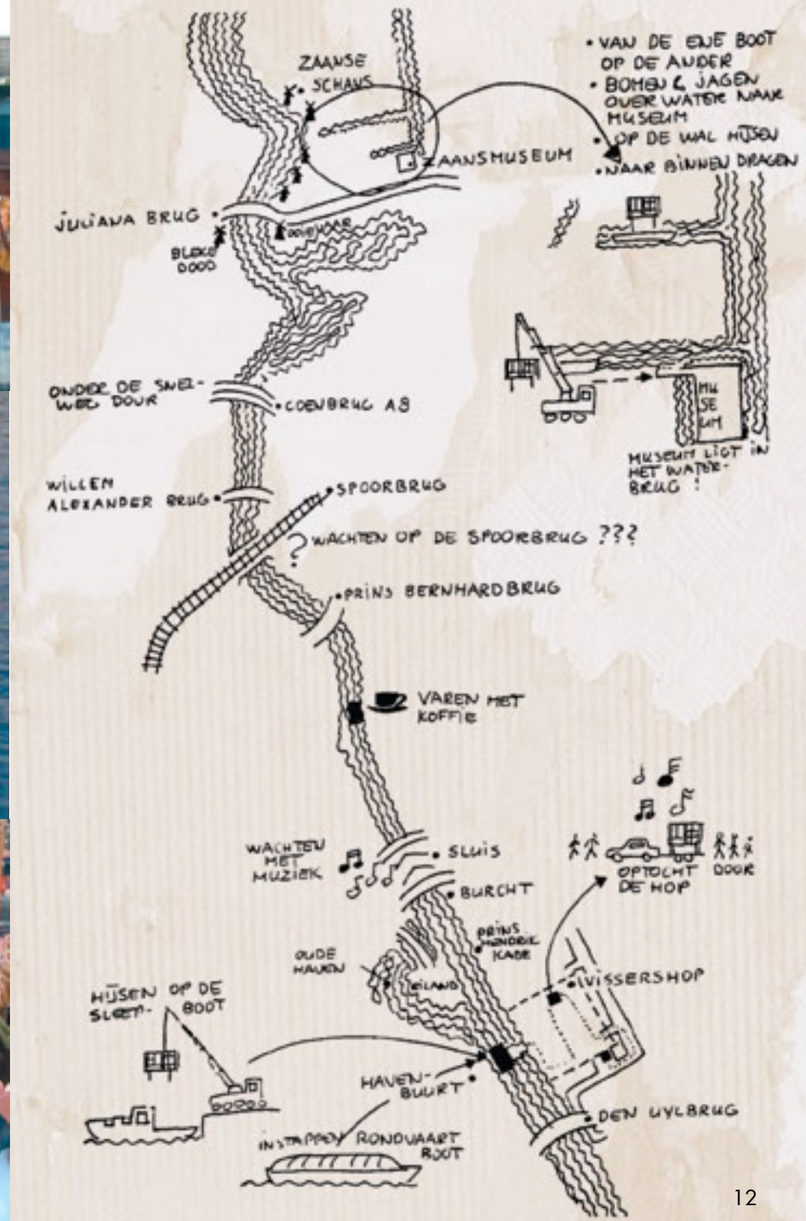

Als ik tegen Zaankanters
zei dat ik in de Hopstraat
woonde, wist bijna niemand
waar dat was.

Maar als ik zei:
‘Ik woon boven de poorten’,
wisten ze het wel.
Dan kwamen de verhalen.
Ze speelden er als kind
en rookten er hun
eerste sigaretje.

Al zwemmend in de Zaan
gingen we groenteboten
pesten.

Dan begonnen ze
met kool te gooien.

Dat was precies
de bedoeling:
hadden we een lekkere kool
om mee naar huis te nemen.

De bomen hoorden bij het Hop.
Ze waakten over de huizen.

De grote platanen, de
schitterende kastanjebomen.

Iedere herfst gingen we
bladeren vegen,
waar we forten van bouwden.

De oude school was groot,
hoog en imposant.
Vanuit het zolderraam
keek je tot de duinen.

Op zolder werden
opgezette vogels bewaard
van de Vogelbescherming.

Er ging dus in het rond dat
‘er op zolder allemaal
dooie beesten stonden’.

Vissershop: *'Straks zitten er vreemden tegen ons kunstwerk aan te kijken'*

Jaap Velserboer

Jaap Velserboer is beeldend kunstenaar en werkt als freelance adviseur, curator en tentoonstellingsmaker. Daarnaast ontwikkelt hij kunstprojecten voor het onderwijs en schrijft hij over kunst. Hij heeft aan meerdere projecten van Ida meegewerkt.

Dat klinkt een beetje als 'Blijf met je takken van onze rotjongeren af!' en het tekent de buurt. Als de bewoners van het Vissershop geconfronteerd worden met de plannen van de gemeente voor 'kunst' in hun nieuwe wijk is hun reactie negatief. Het moment is slecht gekozen. Na twintig jaar strijd voor renovatie is de kogel door de kerk: het Vissershop wordt gesloopt en er komt nieuwbouw! Een beeld – want dat is kunst – heeft, zachtjes uitgedrukt, geen prioriteit. Dat 'kunst' ook andere verschijningsvormen kan hebben is de bewoners nog niet bekend. En dat zij daarin zelf een belangrijke rol gaan vervullen moeten ze nog ervaren.

De wijk Vissershop ligt aan de Zaan, enigszins geïsoleerd van andere wijken in Zaandam. Als een enclave, een dorp in de stad. Zo is het nu en zo was het toen het gebouwd werd tussen 1914 en 1919 als eerste project van de rooie woningbouwvereniging Zaandamsche Volkshuisvesting, ZVH. Ontworpen als tuindorp, met plantsoentjes, tuintjes en bomen. Met een groentewinkel, een kapper, een oliehandel, een school en bijzondere architectonische kenmerken als portieken, erkers, siermetselwerk en geornamenteerde zuiltjes. Karakteristiek was een dubbele poort die toegang gaf tot de Zaan, onder het voormalige kantoor van de woningbouwvereniging. Aan het water woonden de notabelen, erachter de arbeiders, die in de haven, het hout, de voedingsbranche of de verf emplooi vonden. Pontjes voeren naar 'het eiland' en naar de overkant en de pakketboot van Amsterdam naar Alkmaar had een eigen steiger.

In 2003, voordat de sloop begint, toont de wijk als een oase in een hectische wereld. Natuurlijk heeft de tijd ook hier niet stilgestaan. Het statige oude schoolgebouw uit 1922 heeft plaatsgemaakt voor sobere nieuwbouw, een dissonant in de wijk. Winkelpanden staan leeg of zijn als woning ingericht. Alleen hoekdeuren, versleten drempels en grote ramen, sommige met opschrift, verwijzen nog naar economische activiteiten. De beuken, eiken, kastanjes en esdoorns waaraan de straten hun naam danken zijn uitgegroeid tot woudreuzen. De

laatste renovatie van de woningen, in 1985, heeft de levensduur van de bebouwing amper vijftien jaar kunnen rekken. De funderingen zijn het zwakke punt, wat goed te zien is aan scheefstaande muren en verzakte schuurtjes. De bevolkingssamenstelling is in de loop der jaren veranderd. Doordat latere uitbreidingswijken meer wooncomfort bieden, is het Vissershop een buurt geworden met relatief lage huren. Bovendien hangt sloop – en dus verhuizen – als een zwaard van Damocles boven de wijk: geen aantrekkelijk perspectief voor potentiële nieuwe huurders. Onveranderd is het uitgesproken karakter van de wijk met zijn eigen ongeschreven regels. En met zijn sociale controle, die wel beklemmend werkt maar ook staat voor saamhorigheid. Dit groepsgevoel wordt uitgedragen door de oude getrouwen. Mensen die al hun hele leven in het Hop wonen, die er geboren zijn en in alle straten hebben gewoond. Wier kinderen er wonen. En wier kleinkinderen het oude Hop dus niet meer zullen meemaken! Die nog weten hoe nieuwkomers werden gewogen. Als ze 'verhopten' waren ze welkom, anders verdwenen ze meestal uit zichzelf. In 2003 wordt het 'rode' verleden nog gekoesterd. De Havenstaking, de oorlog, maar juist ook wijkgebonden gebeurtenissen waaruit het 'wij-tegen-de-rest-van-de-wereld' gevoel spreekt, zoals de jaarlijkse Luilakviering, vormen de identiteit van Hop en Hoppers. Samen met de zelfgebouwde schuurtjes, kasten, duiven-, kippen- en konijnenhokken, de molentjes, beschilderde windvanen, klompen, huisnummers, tuinhekjes en vlaggenlijnen, onderstrepen ze het anarchistische karakter.

Een kunstenaar die in opdracht van de gemeente het Hop betreedt wordt dan ook met argwaan bekeken. Maar als blijkt dat Ida van der Lee werkelijk geïnteresseerd is in het Hop, zijn bewoners en hun verhalen en dat het haar bedoeling is om op de oude verhalen weer nieuwe te stapelen samen met de buurt, is het ijs gebroken. De eerste schuchtere toenaderingen vinden plaats tijdens het verzamelen van kenmerkende bouwkundige elementen voor de schatkist. De ruit van de kapperszaak, met zwierig opschrift, wordt met vereende krachten uit de sponning gelicht en bij een van de bewoners opgeslagen. De verhalen komen los, aangedikt, verzonnen, maar allemaal even bijzonder. Op de dag van het afscheidsritueel blijkt de buurt zich gewonnen te hebben gegeven. Met de fanfare voorop schrijden honderden Hoppers in optocht achter een schatkist van sloopmaterialen. Meestal roept zo'n confrontatie met herkenbare elementen uit je eigen wijk, door sloop verkregen, weemoed op of zelfs een zekere weerstand. Maar deze zwaarte wordt enigszins verlicht door het spel er omheen: iedereen die een herinnering in de kist doet verdient een vervoersbewijs voor de boottocht naar het Zaans Museum. In feite doen de bewoners niets anders dan waar ze goed in zijn:

samen vieren. Gebeurtenissen die weer nieuwe verhalen opleveren. Alleen zijn zij nu geen organisator maar ligt de regie in handen van de kunstenaar. Hoewel, in het museum aangekomen neemt het Hop al gauw weer het heft in handen. Spreekstalmeester en amateur-dichter Jaap Smit doorkruist het officiële programma om de bekeruitreiking voor de beste soepmaakster van het Hop aan te kondigen.

Het is niet moeilijk om te zien dat het project Vissershop geslaagd is. De bewonersparticipatie was enorm, het project heeft bijzonder vormgegeven objecten, inrichtingen en optochten tot gevolg gehad en is fysiek uitgemond in een blijvend kunstwerk in de bestrating. Moeilijker is het om te ontdekken waarom het hier goed uitpakt. Hoe de samenwerking tussen Ida van der Lee en bewoners tot een behoorlijk resultaat geleid heeft. Allereerst heeft zij, denk ik, het vermogen om zich werkelijk in te leven in de wijk en de bewoners. Zij herkende de kracht van rituelen voor de wijk en ontwikkelde nieuwe. Bovendien heeft zij iets met de bewoners gemeen: de behoefte om kennis en ervaringen uit het verleden als basis te gebruiken voor de toekomst. Beeldend gezien is ze in staat om uit allerlei herkenbare, min of meer specifieke onderdelen van een wijk een nieuw beeld te maken, dat – hoe vreemd het er ook uitziet – voor de bewoners een duidelijke functie heeft. De schatkist, opgebouwd uit bovenlichten, zuiltjes, trapleuningen en producten van huisvlijt, is hiervan een goed voorbeeld. Voorwerpen en objecten waaraan hevige emoties en herinneringen kleefden werden zo van het al te persoonlijke ontdaan en in een ander licht geplaatst. Dat was ook het geval bij de expositie in de slooppanden, 'Sloophamer Schatkamer', ingericht in vijf leeggekomen huizen. Normaal gesproken ademt een leeggehaald huis treurigheid, voelbare afwezigheid. Maar door een pand te strippen en te ontdoen van de meest verse sporen van bewoning ontstaat een meer neutrale omgeving. Hier konden bewoners afstand nemen van hun eigen situatie en hun persoonlijk verhaal in een breder perspectief plaatsen. Letterlijk, want mensen wandelden door tussenmuren, gingen trap op in het ene en trap af in het andere pand en stapten op het dak voor een nieuw uitzicht over hun bekende wijkje. Ze kropen en slopen door een labyrintisch archief van hun verleden. Ze lazen teksten die op muren, deuren en vitrages waren aangebracht. En tijdens die rondgang kwamen er nieuwe verhalen los.

Zou de laatste fase, het leggen van de zevenennegentig tegels met bewonersteksten in de straat, ook zonder alle rituelen hebben kunnen plaatsvinden? Ongetwijfeld. Maar de verankering in de hoofden van veel mensen zou dan hebben ontbroken. Vissershop heeft geschiedenis geschreven. En voor de nieuwe Hoppers ligt de geschiedenis op straat. ■

Mijn vader werd een paar
jaar geleden dement.
Hij wist werkelijk
niet meer waar hij was.

Op een nacht was
zijn bed leeg. We gingen
gelijk zoeken bij de Zaan.

Maar hij stond bij
zijn geboortehuis
aan de Esdoornlaan.
Hij wilde naar zijn moeder.

Mijn oma heeft
vanaf het moment van
oplevering in 1918
tot 1985 aan de
Esdoornlaan gewoond.

Ze was een strijdlustige
en intelligente vrouw.
Zij is altijd blijven lezen.
Mulisch en Dostojevski.

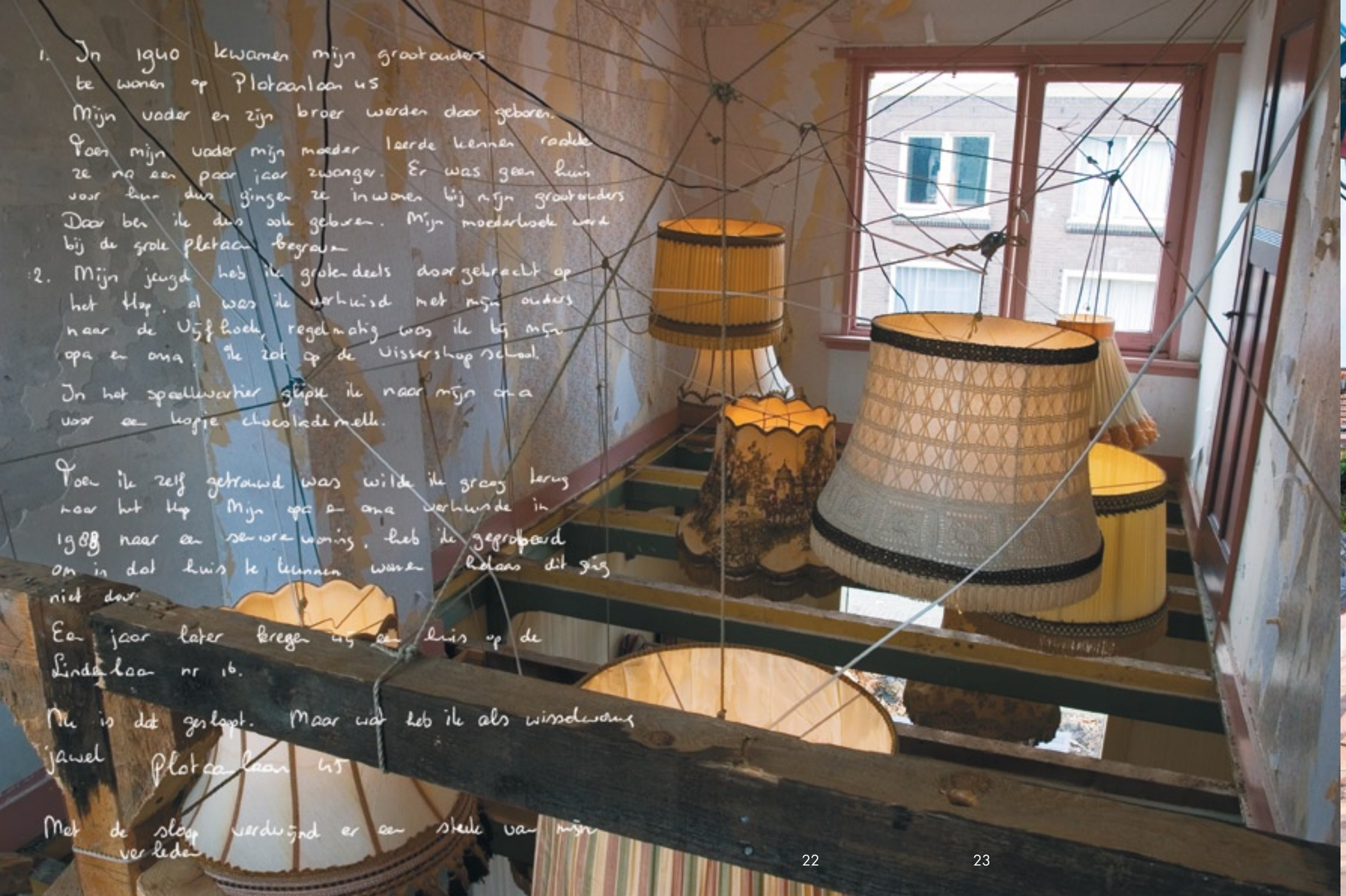
1. In 1940 kwamen mijn grootouders
te wonen op Plataanlaan 45
Mijn vader en zijn broer werden daar geboren.
Toen mijn vader mijn moeder leerde kennen raakte
ze na een paar jaar zwanger. Er was geen huis
voor hun dus gingen ze inwonen bij mijn grootouders
Daar ben ik dus ook geboren. Mijn moederlijk werd
bij de grote Plataan begraven
2. Mijn jeugd heb ik grotendeels doorgebracht op
het Hop, al was ik verhuisd met mijn ouders
naar de Vijf Hoek, regelmatig was ik bij mijn
opa en oma. Ik zat op de Vissershopschool.
In het speelkwartier glipte ik naar mijn oma
voor een kopje chocoladepasta.
Toen ik zelf getrouwd was wilde ik graag terug
naar het Hop Mijn opa en oma verhuisde in
1988 naar een seniorenwoning, heb ik gesolpeerd
om in dat huis te kunnen wonen helaas dit ging
niet door.
Een jaar later kregen wij een huis op de
Lindelaan nr 16.
Nu is dat gesloopt. Maar wat heb ik als wisseldeuren
jawel Plataanlaan 45
Met de sloop verdwijnt er een stukje van mijn
verleden

De geschiedenis van een veranderende plek
Het werk van Ida van der Lee

Michael van Hoogenhuyze

Als je om je heen kijkt moet je het wel zien. Nederland verandert in hoog tempo en op drastische wijze. We zien nieuwe spoorlijnen, uitbreidingen van vliegvelden, maar ook grote bewegingen als het teruggeven van landbouwgrond aan de natuur, of het uit de grond stampen van nieuwe woonwijken, de zogenaamde VINEX-locaties. Als gewone burger ervaar je dat het sterkst als je na jaren terugkeert op een plek waar je vroeger gewoond hebt, of als je de herinrichting ziet van de vele stationswijken in de Randstad Holland.

Michael van Hoogenhuyze is kunsthistoricus. Als docent kunsttheorie en lector 'denkprocessen in de kunst' is hij verbonden aan de Hogeschool voor de Kunsten, Muziek en Dans in Den Haag. Naast een jarenlange praktijk in het kunstonderwijs heeft hij zich bezig gehouden met de relatie tussen kunst en plaats in een veranderend landschap. Het werk van Ida van der Lee, oud-student, volgt hij al vanaf het begin van haar carrière als beeldend kunstenaar.

Voor kunstenaars biedt het een interessante opgave. Moeten zij de ontwerpers worden van het nieuwe Nederland? Of moeten zij het publiek iets duidelijk maken over de grote veranderingen die er gaande zijn en de verdwijnende stad herdenken? Is er iets anders mogelijk dan grenzeloos optimisme of een sentimentele hang naar het verleden?

Ida van der Lee is een van de kunstenaars die deze problematiek bewust ter hand heeft genomen. Zij zoekt naar een manier om de verandering, en dan vooral 'het verdwijnen', vorm te geven. Daarbij maakt ze naast beelden en tentoonstellingen gebruik van nieuwe rituelen. Juist in een tijd dat mensen meer en meer op zichzelf komen te staan en in hun eentje overvallen worden door alles wat telkens maar verandert en verdwijnt, zoekt Ida naar rituelen waardoor bewoners en omstanders hun ervaringen op een bewuste manier kunnen delen. Het geeft haar werk een theatrale inslag. Het is niet alleen gemaakt voor een specifieke plaats, maar ook voor een specifiek tijdstip of een bepaald moment. De projecten van Ida gaan nadrukkelijk over tijd en verandering.

Juist bij afbraak ontstaat de behoefte om stil te staan bij de verhalen die bij zo'n plek horen, bij de geschiedenis en alle elementen die er eens waren en die dreigen te verdwijnen. Daar en dan zijn er verhalen te vertellen. De rituelen benadrukken de geschiedenis, dat wat voorbij of verloren zal gaan.

De kunstenaar als partij

Het project Sloophamer Schatkamer rond de sloop van het Vissershop is een dergelijk project. Hierbij spelen drie partijen een rol. Er zijn de plannenmakers, de personen die verantwoordelijk zijn voor het beleid op het gebied van stedelijke vernieuwing, ruimtelijke ordening enzovoort, kortom – zij die besloten hebben dat bepaalde plaatsen radicaal zullen veranderen. Er zijn de bewoners en de omstanders die eerder worden ondergedompeld in een rouwproces dan dat ze vol verwachting uitzien naar het nieuwe. En dan zijn er de kunstenaars die dit ingewikkelde proces begeleiden en van een unieke vorm mogen voorzien. Plannenmakers en bewoners zijn er altijd bij betrokken, kunstenaars zijn een toevoeging. Een toevoeging is soms hard nodig, want op het moment dat de plannenmakers hebben besloten tot afbraak en verandering blijken er vaak verschillende visies op een bepaalde omgeving te bestaan. De visie van de plannenmakers, voorzien van argumenten om die plek te veranderen, en de visie, of beter het verhaal, van de bewoners kunnen sterk van elkaar afwijken. De bewoners hebben een geheel eigen cultuur opgebouwd van herinneringen en verhalen over een plek die hun manier van kijken en leven heeft gevormd, hun gevoel voor schaal, hun voorkeur voor ruimte, licht en kleur, als een persoonlijke geheugenplaats. Met de vernietiging van die omgeving neem je de bewoners die geheugenplaats, en daarmee het mogelijke houvast voor een visie op de werkelijkheid, af. De kunstenaar kan de toekomstvisie van de plannenmaker en de herinneringen van de bewoners met elkaar in verband brengen of verzoenen door middel van een performance, een beeld of ritueel. De kunstenaar in een 'dienende' functie. Dit soort projecten wordt veelal in opdracht ondernomen en om die reden moet een kunstenaar rekening houden met anderen en is hij minder autonoom dan een kunstenaar die in het atelier werkt aan een tentoonstelling voor een museum of galerie.

Kunst kan verbazing oproepen door een gewaagde visie, een unieke beeldtaal en een virtuoze uitvoering. Het publiek beschouwt verwonderd het werk terwijl de maker, de kunstenaar, al weer vertrokken is, om elders verder te gaan met zijn oeuvre. Deze aanpak is in een project als van Het Vissershop minder geschikt. Daar is behoefte aan een kunstenaar die voor een langere tijd betrokken is bij het gehele gebeuren, die weet te luisteren en kan laten zien dat er geluisterd is naar omstanders en bewoners.

De aard van het werk van Ida van er Lee

Er zijn drie elementen aan te wijzen die de eigen aanpak van Ida van der Lee verhelderen. Het gegeven dat Ida opgegroeid is in de Beemster, het gegeven dat ze komt uit een familie van fruittelers en boeren en haar ervaringen in de verpleging. Deze elementen zijn geen verklaring voor de manier waarop ze werkt, maar we zien echo's van die verschillende sferen in haar werk terug. Ze maken haar aanpak persoonlijk en uniek.

De Beemster is een polder uit de zeventiende eeuw. Een landschap dat door mensenhanden is gemaakt volgens de principes van de Renaissance en de Barok. Meetkundige vormen van rechte lijnen en grootse vergezichten zijn bepalend voor een dergelijk landschap zoals ook in de zeventiende-eeuwse parken van Versailles of de paleizen van Frederik Hendrik. Het is een meetkundige constructie, gebaseerd op wetten waarvan men op den duur dacht dat ze wellicht het geheim van de kosmos zouden bevatten: meetkunde en mechanica. De Beemster is eigenlijk een grote machine van waterlopen, molens en sluizen, als ultieme mechanisering van het door mensen gemaakte landschap. De visie van Barokfilosofen als Descartes en Spinoza verbeeld in een polder. In die zin is de Beemster een gigantische tekening van een wereldbeeld, geschreven op het Hollandse landschap. De mens speelt hierin met perspectieven en vergezichten, met schaal, en richting en laat naar believen delen van het land en het water optillen of wegzakken. Dit alles in geometrische vormen opgevuld met boerenbedrijven. Het is bij uitstek een landschap waarin lijnen een overheersende rol spelen. Ida heeft me enige tijd geleden de Beemster laten zien. Het liefst toont ze dan de wegen zonder bebouwing. De rechte wegen die verdwijnen aan de horizon vormen volmaakte perspectiefconstructies. Dat zie je terug in haar werk; perspectiefconstructies, doorzichten en niveauveranderingen. Ze houdt ervan om een ruimte te ontkennen door een toevoeging, waardoor een muur een landschap wordt of een akker een stuk zee. Tekeningen die zich door hun ruimtelijkheid los lijken te maken van de achtergrond. Het uit zich ook in een fascinatie voor deuren en ramen, als lijsten van schilderijen, of onverwachte perspectieftekeningen. Er zit een soort dubbelheid in. Enerzijds lijken wetten van geometrie de meest fundamentele beschrijvingen te kunnen geven van de kosmos, anderzijds zijn die wetten alleen maar zichtbaar te maken in artificiële, door mensen gemaakte ruimtes die deze wetten daar als richtlijn gebruiken

Ida is opgeleid als beeldhouwer. Maar daarnaast is ze opgegroeid in een fruit-

telersfamilie. Mensen die gewend zijn zelf de verantwoordelijkheid te nemen voor de grond en die grond vorm te geven met eigen handen. Als beeldhouwer maakt Ida dan ook nauwelijks gebruik van materialen die van oudsher bij het beeldhouwen een rol spelen. Steen hakken, gieten in metaal en gebruik maken van gips zullen in haar geval zelden het geval zijn. Zij maakt haar werk met de technieken en de materialen van een bouwvakker. Tegels, daken, lijstwerk, planken en vloeren zijn voor haar zoal de materialen. Ze gebruikt in haar projecten meestal het materiaal dat uit de sloop beschikbaar komt en haar werken zijn collages daarvan. Dat het oude materialen zijn, met alle associaties van dien, maakt dat ze als beeldhouwer niet alleen een bouwvakker is, maar ook een surrealist die assemblages tot stand brengt met een Magritte-achtig karakter. Het verdwijnen van bezigheden als ambachten en het boerenbedrijf betekent ook de teloorgang van de mens die verantwoordelijk is voor zijn eigen plek en zijn eigen materiële omstandigheden in de meest letterlijk betekenis. De keuze voor haar manier van werken heeft dus ook een ethische betekenis. Niet alleen als kunstenaar, maar ook als dochter van haar vader is ze zich daarvan zeer bewust. Haar vader was wat dat betreft ook al bezig met deze situatie. Hij was na zijn pensionering een belangrijke geschiedschrijver van de Beemster. Deze aanpak heeft gevolgen voor hoe haar werk eruit ziet. De bouwfragmenten zijn doorgaans oud en versleten, de tijd is duidelijk over de oppervlakken en materialen gegaan. Het werk heeft daarom meestal gedempte naturelkleuren van steen en hout. Veel van haar werk maakt ze zelf, al dan niet met assistentie.

Voordat Ida naar de kunstacademie ging had ze een opleiding gevolgd als verpleegkundige. Een rechtstreekse gang van de Beemster naar de academie lag niet voor de hand. Ze heeft veel in de gezondheidszorg gewerkt. Daar werd ze geconfronteerd met de fundamentele gebeurtenissen in een mensenleven en met de manier waarop het lot door ziekte en dood een bestaan kon veranderen. Aandacht voor rituelen voor deze belangrijke momenten en verzorging voor mensen in een situatie van rouw of verlies, zijn haar niet vreemd geweest. Het waren natuurlijke terreinen van zorg en aandacht. Belangrijk daarbij is dat Ida niet op sentimentele wijze een opvatting over die situatie kenbaar maakt, maar de betrokkenen zelf aan het woord laat, ongecensureerd, maar in zeker opzicht ook onaangedaan. De omstanders zelf zijn aan

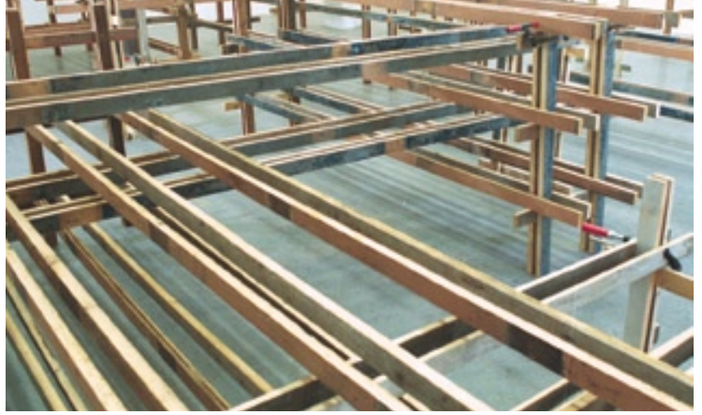

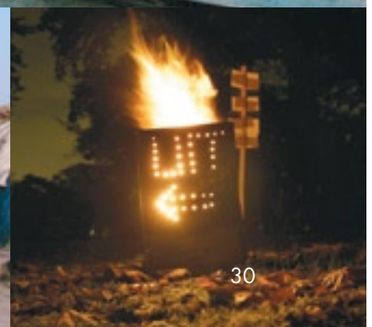

het woord, terwijl Ida het ritueel, het perspectief, de omlijsting en de documentatie biedt. Een mens heeft de neiging juist zaken die hij net verloren heeft als ideaal te koesteren, in die zin kan een rouwproces het moment zijn van het ontstaan van nieuwe idealen, die gepaard gaan met nieuwe verhalen. Het overlijden is aanleiding om het levensverhaal op te tekenen. Dit is precies wat we meemaken bij veranderingsprocessen van de alledaagse omgeving. Op het moment van de sloop van gebouwen komen de herinneringen los die met die gebouwen samenhangen. Door de aangekondigde sloop blijkt ineens het belang van een plek. Hoezeer men die sloop ook kan betreuren, zonder die gebeurtenis zouden de verhalen nooit openbaar zijn geworden.

In de rituelen die Ida organiseert maakt ze autopsie op de slooppanden tot een theatrale gebeurtenis. Zo moet vroeger een anatomische les ook geweest zijn. De verhalen worden daar nog één keer en misschien ook voor het eerst verteld. Iedereen kijkt vol interesse toe in afwachting van mogelijke nieuwe ontdekkingen over het eigen vergeten verleden. Het gegeven dat de projecten van Ida van der Lee niet alleen gaan over een specifieke plek maar ook over een specifiek moment geven aan het proces een speciaal karakter. Er is altijd tijdnood. Er moet overlegd worden met slopers en aannemers over moment en hoeveelheid tijd die kunstenaars kunnen gebruiken om werk te realiseren. Onder de handen van de kunstenaars verdwijnen allerlei elementen en gegevens voor goed. Ondertussen moet er snel beslist worden wat er bewaard wordt, wat tijdelijk hergebruikt kan worden en welke elementen afgevoerd mogen worden. Een dergelijk project, eenmalig als het is, verlangt naast een goede regie ook een goede registratie.

Een project en de tijd

De projecten van Ida van der Lee voltrekken zich over een langere periode. Het is daarom niet altijd makkelijk om inzicht te krijgen in het totaal. Uiteindelijk is er een reeks van activiteiten. Zo is het mogelijk dat je alleen de eerste aanzet ziet, de afsluitende performance meemaakt of de presentatie van het werk dat als herinneringsteken achterblijft. In de meest uitgebreide vorm speelt een aantal activiteiten een rol. Als eerste de fase van onderzoek en documentatie. Het is de tijd van gesprekken, interviews en onderhandelingen om te ontdekken wat er mogelijk is en wat er gaande is. Daar wordt de kennis verzameld die later in het project wordt ingezet en expliciet gemaakt.

Dan is er de periode van het verzamelen en al of niet tijdelijk conserveren van resten van een bepaalde omgeving. Dit geschiedt vaak in overleg met sloopbedrijven die liefst zo snel mogelijk gebouwen tegen de vlakte willen hebben terwijl Ida elementen of resten wil bewaren. Min of meer gelijktijdig resulteren deze handelingen in een tentoonstelling en een performance of een ritueel om voor de omstanders het historisch moment van de verandering te vieren of te gedenken. De tentoonstelling laat zien wat de specifieke aard van een plek is; het is een installatie waarin door middel van verzameld materiaal de eigen aard van een plek verbeeld wordt. Het werkt als een caleidoscoop van het totale proces. De elementen en resten uit een vorige fase kunnen een plek krijgen in de nieuwe situatie. Het totale proces kan meerdere jaren duren. Het wordt bovendien in elke fase uitgebreid gedocumenteerd met teksten, foto's en films. Het werk van Ida van der Lee, en zeker het project Sloophamer Schatkamer laat zien dat het heel goed mogelijk is om 'dienend', als een ontwerper, te werken en tegelijkertijd heel autonoom een eigen strategie, fascinatie en stijl in het werk te ontwikkelen.

Onderzoek met onverwachte resultaten

Ida bereidt zich zeer degelijk voor. Het gevolg is dat haar kennis op het gebied van landschapsplanning en architectuur, maar ook op het gebied van oude ambachten en lokale geschiedenis, bij elk project groter wordt. Dat alleen al garandeert dat haar werk zich verder zal evolueren. Haar werk levert soms zonder meer nieuwe inzichten op. Bij Sloophamer Schatkamer viel op hoe rijk en volledig de cultuur van de bewoners van Het Vissershop was. Het is een cultuur met eigen gebruiken en verhalen en met een eigen terugkerende cyclus van gebeurtenissen gedurende het jaar. De sloop van deze wijk was daarmee ook de afbraak van een cultuur. Iets wat men zich niet zo goed kon realiseren in het begin en wat men zelfs nooit zo te weten had kunnen komen zonder de sloop. Ida verzamelde een schat aan verhalen en anekdotes over het leven in deze wijk in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Zo verzamelt ze ook grote hoeveelheden materialen en ornamenten die soms bijna vergeten zijn en die zij weer kan tonen aan het publiek in nieuwe installaties. Wat dat betreft zijn veel

van haar projecten niet alleen esthetische of theatrale gebeurtenissen maar ook heel informatief. Op een zondagmiddag bezocht ik eens een tentoonstelling met een overzicht van de projecten van Ida in de Vishal in Haarlem. Opvallend was hoe geconcentreerd en uitgebreid het publiek de reportages bestudeerde. Blijkbaar was het niet alleen interessant voor bewoners maar ook voor buitenstaanders die een bepaalde buurt nooit hadden bezocht.

Een optimistisch oeuvre

Al met al kun je zien dat het werk van Ida van der Lee een eigen karakter heeft. Hoezeer zij ook 'dienend' optreedt, haar projecten vormen langzamerhand een keten van een zich evoluerend oeuvre met een eigen handschrift en idealen, dat niet te verwarren is met het werk van andere kunstenaars. De projecten zijn ook demonstraties van nieuwe strategieën om met veranderingsprocessen om te gaan. Ze zijn inspirerend omdat ze niet alleen het resultaat zijn van een creatief proces, maar ook een stimulans zijn tot creatief handelen.

Dat blijkt ook in de praktijk. In bijna al haar projecten roept ze de medewerking van anderen in. Dat kunnen kunstenaars of ontwerpers zijn, maar ook bewoners of andere personen die betrokken zijn bij het veranderingsproces. Al deze personen krijgen de gelegenheid een eigen inbreng te leveren aan de inhoud van een project. Dat het veel overleg en regie vergt met alle moeilijkheden van dien spreekt vanzelf. Huizinga heeft in zijn boek 'Homo Ludens' gewezen op de sterk bindende werking van een spel voor de personen die eraan deelnemen. Dat geldt ook voor de betrokkenen bij de rituelen van Ida van der Lee. Het samenbrengen van verschillende belangen, ervaringen, en inzichten kunnen op die manier een 'helende' werking hebben op de totale situatie.

Maar de door Ida ontworpen processen, met alle complexiteiten van dien, laten onverlet dat het werk opvalt doordat telkens indringende beelden of bijzondere gebeurtenissen met een geheel eigen karakter ontstaan. Juist dat gegeven, de kwaliteit van die beelden en ingrepen, maakt de helende en bindende werking van haar projecten mogelijk. ■

september 2004
Extra opdracht woningcorporatie:
openingsact oplevering nieuwbouw

Tijdens de wielerronde
van het Hop vloog er
eentje uit de bocht
door de winkelruit
van Jan de Heer.

Mevrouw Van der Weide
van de EHBO is een
uur bezig geweest om
alle glassplinters uit
de man te verwijderen.

Over het kunstproject van Ida van der Lee in het Vissershop 2002 – 2006

Jacqueline Kostermans

Jacqueline Kostermans was tot juni 2006 lid van de Adviescommissie Beeldende Kunst en Vormgeving (ABK) van de gemeente Zaanstad. Zij begeleidde het project en zorgde onder meer voor afstemming tussen de gemeente Zaanstad en kunstenaar Ida van der Lee.

Herinneringen leiden hun eigen leven, sommige dingen ben je snel vergeten en andere blijven je altijd bij. Zo weet ik nog precies hoe het was, die eerste keer dat ik in het Vissershop kwam. Het was een ijskoude winteravond in januari 2002. Over het Vissershop had ik alleen nog maar gehoord in de Adviescommissie Beeldende Kunst (ABK). Ik had het project overgenomen van een collega en haakte in op een moment dat het wat moeizaam verliep. De bewoners van het Vissershop hadden, na twintig jaar strijd om het behoud van hun geliefde wijk, bakzeil gehaald en waren in een pijnlijk herstructureringsproces beland. De mooie oude buurt werd vervangen door nieuwbouw. Het zat er al lang aan te komen maar toch kwam het als een schok en ook al hadden de bewoners in eerste instantie zelf om een kunstwerk gevraagd, op dat moment zaten ze er niet echt op te wachten. De gemeente Zaanstad (de ABK) had juist bedacht dat een kunstenaar als Ida van der Lee daar iets goeds tot stand zou kunnen brengen. Emotie is immers een belangrijk materiaal in haar projecten. En emoties waren er ruimschoots in het Vissershop, in eerste instantie zelfs meer dan Ida van der Lee lief was.

Ook mijn kennismaking met het Vissershop werd erdoor gekleurd. De avond werd gehouden in de school, die midden in het Vissershop staat. Er lagen grote bevroren plassen voor de deur en glibberend brachten we de spullen voor de presentatie van Ida naar binnen. Daar was een frêle vrouw in de weer met koffie, ze praatte honderduit. Ze was benieuwd hoeveel mensen er ditmaal zouden komen. Ze vertelde dat de mensen teveel aan hun hoofd hadden door de onzekerheid over de op handen zijnde veranderingen. Bewoners moesten binnenkort hun huizen uit en wisten nog niet waar ze in de wijk herplaatst zouden worden. Gelukkig waren er toch een stuk of tien wel gemotiveerd om te komen. Na een inleiding door welzijnswerker Tom de Jong, die hard nodig bleek om de gemoederen te sussen, ging Ida van start. Eerst vertelde ze wat over haar werk in het algemeen en liet ook wat zien over haar andere projecten. Sommige bewoners zaten erbij alsof ze het in Keulen hoorde donderen. Wat had dat wasgoed in Amsterdam met hen te maken? En dat arbeidershuisje dat omgehaald werd? En wat had het in godsnaam allemaal met kunst te maken? Dat zag je ze denken en

ze zouden het later ook zeggen. De presentatie ging verder; nadat Ida haar projecten had getoond ging kunstenaar Jaap Velserboer, die Ida in dit project ter zijde stond, verder met een toelichting over diverse kunsttoepassingen die ze voor het Vissershop hadden bedacht. De mogelijkheden waren divers: de verwaarloosde steigers zouden kunnen worden omkleed met oude dakpannen uit het Vissershop, er konden herinneringsteksten in de trottoirbanden worden opgenomen, er konden bankjes gemaakt worden van restmateriaal uit het Hop en de verhalen uit de buurt zouden uitgewerkt kunnen worden in een paar slooppanden.

De Adviescommissie Beeldende Kunst Zaanstad

Daar zat ik dan als begeleider namens de adviescommissie… In deze hoedanigheid vorm ik de schakel tussen de kunstenaar en de gemeente Zaanstad. Dit zijn werelden, die zich niet altijd makkelijk met elkaar verhouden. Maar als de commissie heeft gekozen voor een kunstenaar en diens specifieke project doe je er vervolgens als begeleider alles aan om kunstenaar en project langs vele klippen en voetangels te loodsen, zonder dat het plezier verloren gaat. En daarbij houd je tegelijkertijd de belangen van de opdrachtgever, de gemeente Zaanstad in dit geval, in de gaten.

Ik hield me bezig met een scala aan activiteiten: het zorgen voor financiële middelen, het bijstaan en adviseren van Ida van der Lee, het informeren van de adviescommissie, het samenwerken met de secretaris van de ABK Miranka Stel bij het opstellen van contracten. Partijen werden bij elkaar gebracht en zo werden er heel wat gesprekken gevoerd in verschillende samenstellingen; met bewoners, ZVH, Dura Vermeer, Struyk Verwo, Heren 5 architecten en vertegenwoordigers van verschillende afdelingen van de gemeente Zaanstad. Soms werkte ik ook een dagje of wat lekker mee in het project.

In de Adviescommissie Beeldende Kunst werd de voortgang zowat maandelijks besproken; het was dus een tamelijk tijdrovend project, dat al vanaf 2002 liep. Doel was in ieder geval het creëren van een permanent kunstwerk met herinneringswaarde, dat zou verwijzen naar de oude wijk. Maar een deel van de activiteiten van het project had een tijdelijk karakter waarbij uiteindelijk geen kunsttoepassing in de vorm van een autonoom kunstwerk over zou blijven.

Samenwerking

De bewoners gaven die eerste avond een duidelijk signaal af: ze zaten niet te wachten op kunst. Toch boden ze later, deels uit groeiende interesse en misschien ook uit mededogen met de kunstenaar, wel enige ruimte: ze wilden best hun medewerking verlenen aan een gezamenlijke activiteit, een moment waarop ze afscheid konden nemen van de oude buurt. Het begin was gemaakt. Belangrijk in deze fase was de bijdrage van Ton de Jong, van Stichting Welsaen, die het vertrouwen van de bewoners had en ervoor zorgde dat men Ida en haar plannen serieus nam.

Ook de samenwerking met woningcorporatie ZVH kwam niet vanzelfsprekend tot stand. De sfeer in de wijk was gespannen en de woningcorporatie was ongerust over de uitwerking van experimentele kunstvormen in die situatie. Ik heb verschillende gesprekken met de kunstenaar en de ZVH georganiseerd en langzaam sloeg de stemming om, van bijzonder afhoudend naar voorzichtige medewerking. Vrees van de ZVH was, dat de kunstwerken verkeerd zouden vallen bij de bewoners. Dit betrof ook het afscheidsritueel. De woningcorporatie was bang dat de schatkist gezien zou worden als een doodskist en dat het afscheidsritueel bijgevolg een soort begrafenis zou worden met alle ongewenste emoties en effecten van dien. Gelukkig werd deze angst geen werkelijkheid. Goed van de ZVH was wel dat ze desondanks ondersteuning boden bij het afscheid. Tot grote verrassing van iedereen hielp een van de kopstukken van de ZVH, Piet van Toornenburg, bij het sjouwen van de schatkist naar het Zaans Museum. Voor veel bewoners was het overigens de eerste keer dat ze het Zaans Museum bezochten en de geboden gastvrijheid werd bijzonder op prijs gesteld. Het was een rouwritueel dat zich hier voltrok, maar tevens een feestelijke en waardige manier om afscheid te nemen van de wijk en alle gevoelens – letterlijk – een plaats te geven. Door het succes van die middag sloeg de stemming in het Vissershop om; er was nu ruimte om vooruit te blikken. Hierdoor werd ook de weerstand bij de ZVH voorgoed geslecht en vanaf dat moment liep de samenwerking goed. In het kielzog van deze ontwikkelingen ontstonden nauwe samenwerkingsverbanden met andere betrokken partijen zoals Dura Vermeer, en Struyk Verwo. Na een moeizaam begin kwam het

project op stoom en steeds meer partijen sloten zich aan. De provincie Noord-Holland werd partij in het project, door een substantiële subsidie toe te kennen. Hierdoor kreeg het project ook een provinciaal belang en speelde het een rol in provinciale presentaties en publicaties over culturele planologie.

Struikelen over een tegel

Het was pas de laatste fase, die wat complex uitpakte. Het lijkt relatief eenvoudig: teksten van de bewoners met herinneringen aan het oude Vissershop zouden in het nieuwe straatbeeld een plaats krijgen. Aanvankelijk was er het plan om trottoirbanden met teksten te maken, die als linten door de straten zouden lopen. Helaas bleek dit technisch niet haalbaar. Het plan werd aangepast en er werd gekozen voor tegels die voornamelijk in het wandelgedeelte, maar verder verstrooid door het hele Vissershop, een plaats zouden vinden. Ook de realisatie van deze teksttegels bleek geen eenvoudige procedure. Ze moesten niet te plechtstatig worden, niet op grafstenen lijken, sterk zijn en vooral niet te glad. De zoektocht naar het juiste materiaal, de juiste letter en het passende kostenplaatje heeft dus even geduurd.

Er werd door alle partijen, de gemeente Zaanstad, de ABK en de betrokken bedrijven, alles aan gedaan om het project te laten slagen met als eindresultaat een tegel die voldoet aan een scala van eisen; de tegel is van massief graniet, heeft de juiste stroefheid, de correcte vellingkant, goed leesbare belettering en dat allemaal voor een prijs die paste binnen het budget.

Hoe wordt een project een goed project?

Mede omdat de kwaliteit van maatschappelijk geëngageerde projecten niet zo eenduidig te beoordelen is, werd er binnen de Adviescommissie Beeldende Kunst vaak over gesproken. Discussies over vorm en inhoud werden op het scherpst van de snede gevoerd en droegen op die manier ook bij aan de ontwikkeling van het project.

Er is geen eensluidende manier voor beoordeling van de kwaliteit van maatschappelijk geëngageerde kunstprojecten. Soms worden deze projecten gezien als een tegenhanger van de autonome beeldende kunst en vervolgens krijgt maatschappelijk geëngageerd werk dan het stigma 'dienstbaar'. Waarmee eigenlijk tot uitdrukking wordt gebracht dat de kunstvorm zich ondergeschikt heeft gemaakt aan iets anders. Kunst zou 'gebruikt' worden om maatschappelijke processen in goede banen te leiden, of nog bedenkelijker doelen dienen.

Dit is in ieder geval niet het uitgangspunt van Ida's projecten. Door haar geheel eigen inbreng en aanpak zijn de projecten wel opgezet voor deelname door allerlei partijen, maar door plan en aanpak hebben ze een eigen identiteit. Ida prikkelde de verbeelding van

de bewoners, ze daagde hen uit om naar hun verleden te kijken en zodoende kregen ze ook weer oog voor de toekomst.

De kwaliteit van maatschappelijk geëngageerde kunstprojecten wordt bepaald door de kwaliteiten van de kunstenaar, wiens inzicht en verbeeldingskracht bepalend blijven voor de authenticiteit van een project. Daarnaast is een geslaagde samenwerking met betrokken partijen belangrijk. Ook het succes hiervan is afhankelijk van de inzet en vaardigheden van de kunstenaar. In het geval van het Vissershop speelde de factor tijd een belangrijke rol. Omdat het project enige jaren in beslag nam ontstond een hechte band tussen de verschillende partijen.

Over de gemeente Zaanstad

Het Zaanse kunstklimaat is in zekere zin nog pril, cultuur staat in deze industriële immigratiestad niet vanzelfsprekend bovenaan de agenda, maar de gemeente is enthousiast en omarmt van harte nieuwe impulsen. Innovatie en experiment staan hoog in het vaan del, evenals het actief samenwerken in kunstprojecten met verschillende groeperingen van de Zaanse bevolking. De gemeente verdient lof voor de betoonde moed, die nodig is om een dergelijk grootschalig en experimenteel project aan te gaan. De Adviescommissie Beeldende Kunst initieert kunstprojecten op basis van het beleid van de gemeente, maar ook op eigen initiatief. Daarnaast draagt de ABK zorg voor de kwaliteit van het werkproces en uitvoering van de kunstwerken. Leidraad voor de activiteiten van de ABK is steeds het versterken van de identiteit van Zaanstad, het zoeken naar de zogenaamde 'Genius Loci' ofwel de ziel van de plek. Sloophamer Schatkamer sprak op veel verschillende niveaus aan, menigeen kon zich in de problematiek herkennen en ook de kunstwereld was geboeid. In ieder geval zorgde het project voor een lawine van aandacht in de vorm van krantenartikelen, radio- en tv- programma's en reacties van enthousiaste bezoekers en oud-bewoners. Daarnaast werd er in de kunstwereld op vele symposia en in uiteenlopende publicaties aandacht aan besteed.

Verschillende maatschappelijk geëngageerde projecten hebben ervoor gezorgd dat Zaanstad zich landelijk onderscheidt. Naast Sloopkamer Schatkamer hebben ook de video's van de kunstenaar Hieke Pars, die gedurende twee jaar samenwerkte met bewoners van de Perimflat een landelijk publiek bereikt. De maatschappelijk geëngageerde kunstprojecten van Zaanstad hebben bijgedragen aan een beter inzicht in de eigen kracht en het culturele vermogen van de Zaankanters en bieden inzicht in hun aard en identiteit. ■

Niek van der Lee, 10 jaar oud in 1928 met zelfgemaakte raderboot in Beemstersloot.

CURRICULUM VITAE
Ida van der Lee

Ida van der Lee (1961) groeide op in de Beemster als dochter van een fruitteler. Na de Vwo-opleiding in Amsterdam (1980) bracht ze een aantal avontuurlijke en oriënterende jaren door in een kibboets in Israël, als schippersmaatje op een zeilschip en met boerenwerk in Frankrijk en Noorwegen. Van 1983 – 1986 volgde ze de opleiding tot verpleegkundige. Tot 2001 werkte ze met regelmaat in de gezondheidszorg.

Van 1990 – 1995 ging ze naar de kunstacademie in Utrecht, richting autonome vormgeving. Zij maakte kennis met het fenomeen kunstgeografie en het vak 'onderzoek en experiment'. Hierbij werden bijzondere thema's vooral buiten de academie uitgewerkt. Dit waren de onderwerpen die haar het meest inspireerden. In 1993 bracht ze een studieperiode door op de kunstacademie Quimpèr in Bretagne, waar ze zich concentreerde op het tekenen van het landschap. In 1994 ging ze naar de kunstacademie in Wroclaw, Polen, waar ze vooral veel ruimtelijk werk op specifieke locaties heeft gerealiseerd.

Na de academie initieerde ze een aantal grootschalige kunstprojecten; stervensbegeleiding en afscheidsrituelen voor plekken waar veranderingen gaande zijn. Na een korte periode van exposeren besloot ze zich vooral te concentreren op haar projecten. Ze ontwikkelde een eigen werkmethode en kreeg opdrachten van gemeenten en overheden.

Presentaties en lezingen op symposia of conferenties en deelname aan ontwerpateliers staan steeds vaker op de agenda omdat haar werk als een goed voorbeeld van 'culturele planologie' en 'community art' te boek staan.

PROJECTEN 1996 - 2006
Ida van der Lee

periode: 2005
titel: **Allerzielen Allicht**
plaats: De Nieuwe Oosterbegraafplaats Amsterdam.
omschrijving: Collectieve viering van de doden met inzet van kunst. De doden niet verzwijgen maar vieren om wie ze waren en wat ze te vertellen hebben. De begraafplaats was bijzonder aangekleed en uitgelicht. Kunstenaars hebben nabestaanden geholpen met de vormgeving om hun doden te herdenken. Aan een dergelijke viering bleek een grote behoefte te bestaan.
opdracht: Eigen initiatief
Financiering: Mondriaan Stichting, VSB Fonds, Stadsdeel Oost WGM, Kunstenaars&Co, BCf

periode: 2003 – 2006
titel: **Sloophamer Schatkamer**
plaats: Zaandam
omschrijving: Vormgeven en begeleiden van sloop en nieuwbouw van arbeiderswijk Vissershop. Het Vissershop moest worden gesloopt omdat het bleef verzakken. Van karakteristieke sloopresten is een schatkist gemaakt waar de bewoners hun herinneringen in hebben gedeponeerd. In een processie is de kist over de Zaan naar het Zaans Museum gebracht. De herinneringen zijn in 2004 in sloopwoningen uitgewerkt als een ruimtelijk verhalenboek. De beste verhalen zijn op honderd natuurstenen tegels gestraald. De geschiedenis is teruggegeven en ligt nu op straat. De schatkist staat voor vier jaar in het Zaans Museum.
opdracht: Gemeente Zaanstad
financiering: Gemeente Zaanstad, Provincie Noord-Holland (culturele planologie en actieplan)
sponsors: Woningcorporatie ZVH, Heren 5 architecten, Zaan Kristal BV, Dura Vermeer

periode: 2003
titel: **Duizend Deuren**
plaats: Groningen
omschrijving: Afscheidsritueel in sloopflat Vinkhuizen. In maart 2003 is in het kader van grootschalige wijkvernieuwing in Vinkhuizen de laatste van een serie flatblokken gehalveerd. In het casco van één van de flats ontwierp Van der Lee een licht- en geluidshow. Met de val van een reuzendomino van honderden deuren maakte ze de vertaalslag naar de heftige sloopactiviteiten. Een overweldigende vloedgolf van vallende deuren veroorzaakte een wave van achteruitspringende mensen.
opdracht: CBK Groningen en woningcorporatie Nijestee
financiering: CBK Groningen, Provincie Groningen, Gemeente Groningen
sponsors: Suikerunie, Steenhuis Sloopwerken, Gjaltema Verhuur, BSE licht en geluid, Reisiger Verhuur, Geveke Bouw, Gastransport Services

periode: 2003
titel: **Familie Hellendoorn op Zaal**
plaats: Hellendoorn
omschrijving: Onderzoek en verbeelding van de identiteit van gemeente Hellendoorn. In opdracht van Stichting Proeftuin Twente onderzocht Van der Lee de identiteit van de gemeente Hellendoorn. Ze gebruikte de metafoor van een familie in een kuuroord. Als een dokter heeft zij de patiënt geobserveerd. Nijverdal bleek een identiteitscrisis te hebben en kreeg een ziekenhuisbed. Een infuus van Cola en Breezer werd aangelegd omdat er voor de jeugd niets te doen is. De installatie diende als gereedschap voor een openbaar debat over de identiteit. De bevolking werd in consult geroepen om de diagnose vast te stellen. Een vouwblad met het onderzoek is huis aan huis bezorgd.
opdracht: Stichting Proeftuin Twente (Kunstvereniging Diepenheim, SKOR)
financiering: Proeftuin Twente, Gemeente Hellendoorn, Belvedère

periode: 2001–2007
titel: **Ontroerend Goed**
plaats: Abcoude
omschrijving: Vormgeving veranderingsproces spoorbuurt Abcoude i.v.m. aanleg HSL lijn. Vanwege de spoorwegverdubbeling in Abcoude moesten twaalf woonhuizen wijken. Van der Lee organiseerde een afscheidsritueel door een schuurtje te ontwortelen en deze af te voeren over het riviertje het Gein. Een hooiberg veranderde in het Sporenpaviljoen om het proces van Ontroerend Goed beeldend uiteen te zetten. Het schuurtje zal in 2006 terugkeren in de vorm van een seinhuisje zoals dat vroeger op het spoor stond.
opdracht: Eigen initiatief
financiering: Belvedère, VSB Fonds, Fonds BKVB, Provincie Utrecht, Ministerie LNV en VenW, Bouwfonds Cultuurfonds
sponsors: Rail Infrabeheer, Arcadis Bouwinfra

periode: 2000
titel: **Stofoverschot, de afbraak van Café Muller**
plaats: Enschede
omschrijving: Afscheidsritueel en vormgeving afbraak van 100-jarig dorpscafé. Samen met de dorpsbewoners hun honderdjarige café kaalstrippen om een archeologische terugreis te maken. De muren van de feestzaal werden door de buurt omgetrokken. Een mix van een sloopactie, een boerenbruiloft en een begrafenis.
opdracht: Eigen initiatief
financiering: Gemeente Enschede, Provincie Overijssel, VSB Fonds, Kunstvereniging Diepenheim, SNS Reaal Fonds, Voorzieningsfonds voor Kunstenaars, Anjer Fonds, Stichting Josine de Bruyn-Kops

periode: 1999
titel: **Wasgoed is goed**
plaats: Vrolikstraat, Amsterdam,
omschrijving: 175 waslijnen met wasgoed van bewoners in de Vrolikstraat. Een straat volhangen met wasgoed. De kunstenaar verzorgt de waslijnen, de bewoners het wasgoed. Hilariteit maar ook trots omdat de straat dit keer zo positief in de publiciteit kwam. Een project met grote impact vanwege het sociale karakter en de roerige geschiedenis van de straat.
opdracht: Eigen initiatief
financiering: Amsterdams Fonds voor de Kunst, Stadsdeel Oost/Watergraafsmeer
sponsors: Biotex, Het Parool

periode: 1996 – 1997
titel: **De overlevering van een huis**
plaats: Breukelen
omschrijving: Daglonershuisje als anatomische les gesloopt door kunstenaars. Een huisje zelf afbreken om het onvermijdelijke vorm te geven en te onderzoeken. Een strategie om met de veranderende werkelijkheid om te gaan. Het project had een experimenteel karakter en heeft de basis gelegd voor de projecten die zouden volgen.
opdracht: Eigen initiatief
financiering: Fonds BKVB, Provincie Utrecht, VSB Fonds, Amsterdams Fonds voor de Kunst, Voorzieningsfonds voor Kunstenaars, Stichting Josine de Bruyn-Kops

Medewerkers Sloophamer Schatkamer

concept, realisatie: Ida van der Lee
opdracht: Gemeente Zaanstad
onder begeleiding van: Adviescommissie Beeldende Kunst Zaanstad:
Jan Hein Daniëls, Maryan Geluk
projectbegeleiding: Jacqueline Kostermans
financiering: Gemeente Zaanstad, Groot Steden Beleid, Provincie Noord-Holland:
Actie Plan Cultuur Bereik en Culturele Planologie
sponsoren: Dura Vermeer, Heren Vijf architecten, Woningcorporatie ZVH,
Zaan Kristal BV
medewerking van: Bewonerscommissie Vissershop, Dura Vermeer, Het Zaans
Museum, Pronklust, Stichting Welsaen, Struyk Verwo, Woningcorporatie ZVH,
Zaan Kristal BV
techniek en ontwerp: Natasja van Eijk, Jonas Snijder, Jaap Velserboer
techniek en uitvoering: Dieudonné, Stefan Kok, Erwin Lemmen, Maaike Matu,
Sjoerd Sporken
met dank aan: Martien Bakker, De Boekaniers, Harry Duis, Piet de Goede,
Havendienst, Tom de Jong, Wen de Jong, Kapiteinskoor, Ton Koenen,
Gerbrand Klop, Kraanbedrijf Johan Schol, Gerard Kreuning, Frank Langenberg,
Martin Mol, Herman Schoehuys, Tine Woud
dragers schatkist: Aad, Ben, Benno, Carst, Fred, Frank, Jaap, John, Leen, Mario,
Paul, Rob, Theo, Ton, Wim, Piet, Mark en Wiek
dank aan de vrijwilligers: Femmy, Fred , Jan, Jaap, Jolanda, Hellen, Henk, Lisa,
Marianne, Fam Merkx, Michiel, Rob, Sara en vele anderen
redactie tegelteksten: Jan Boonstra, Ida van der Lee, Jaap Velserboer, Arnold Weel,
Annemieke Woudt
ontwerp tegelteksten: Arnold Weel
vouwblad: Emily Kocken (tekst), Jeroen Breeuwer en Max Linsen (fotografie) en
Bart van der Tooren (ontwerp)
brochure: Ida van der Lee (tekst), Max Linsen (fotografie), Philip Stroomberg (ontwerp)
videofilm: Rianne van Schijndel

Sloophamer Schatkamer werd uitgevoerd in het kader van het Stedelijk Programma Cultuurbereik Zaanstad en het Grote Stedenbeleid. Deze publicatie kwam tot stand met financiële steun van de Gemeente Zaanstad. Gestreefd is naar een eerlijke beschrijving van het project, waarbij de kunstenaars volledige artistieke vrijheid hebben gekregen bij het beschrijven van de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Colofon

Sloophamer Schatkamer
kunst treft het Vissershop
Ida van der Lee
regisseur van verandering

teksten:
Michael van Hoogenhuyze
Jacqueline Kostermans
Ida van der Lee
Jaap Velserboer
fotografie:
Max Linsen en
Jeroen Breeuwer
Harry Cock
Paul Gofferjé
Bart Homburg
Jan Lankvelt
Ida van der Lee
Marco Ockhuizen
Peer Reede
Wiek Rozemond
Marja Sonneveld
Jan Schot
Emile Willems
eindredactie:
Louise Koopman
vormgeving:
Arnold Weel
druk:
SSP, Amsterdam

© 2006 Ida van der Lee

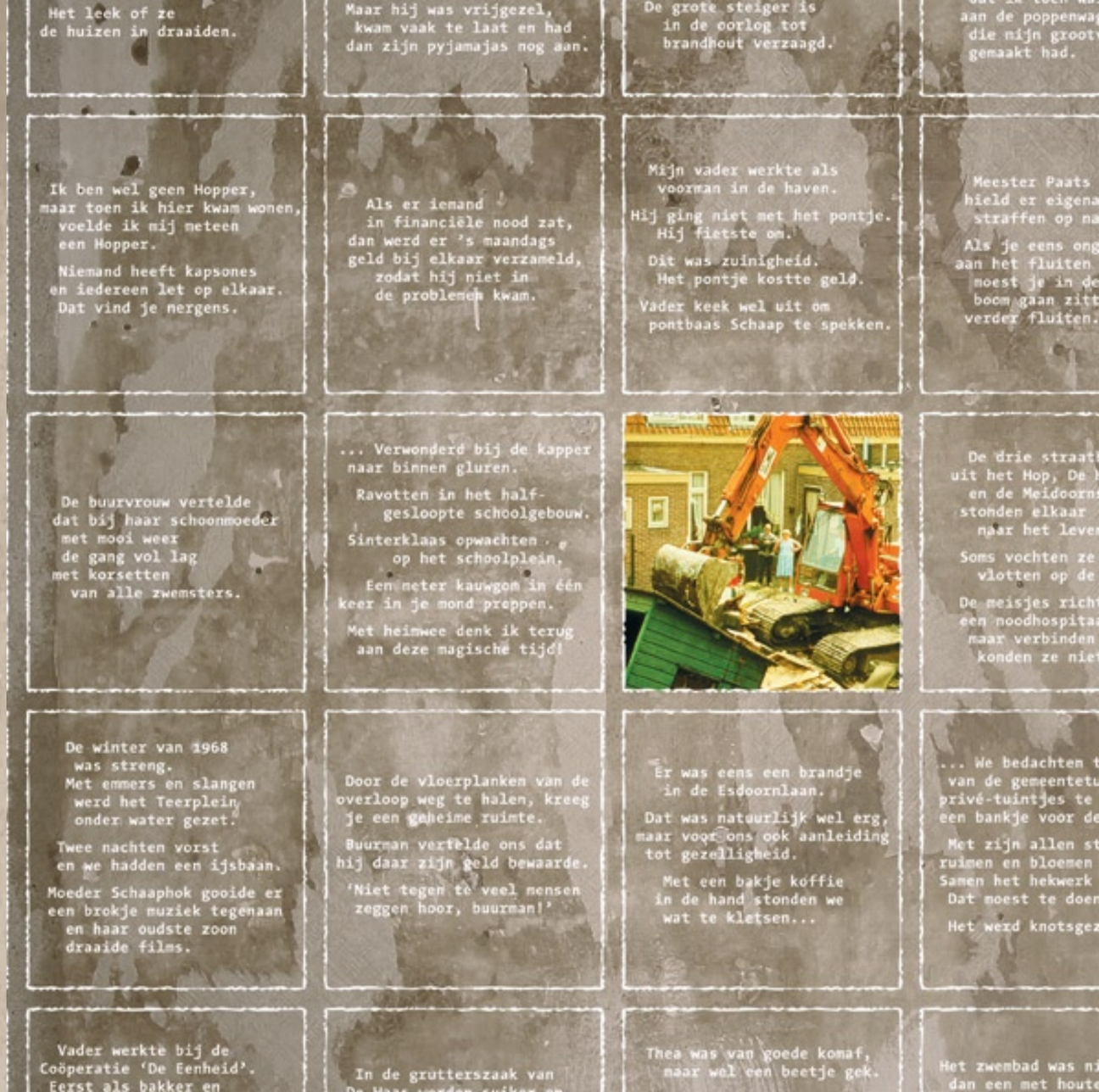

Daarna hebben
zelf verder

Talsma en Leen Prins.

belangrijk
onze sores
ben.
s over een
nadenken.
het weet,
emaal vreenden
stwerk

Dag leuk, klein,
gezellig, apart
en bijzonder buurtje.
Ik zal je missen!

'SLOOPHAMER SCHATKAMER'
reisde tussen 2002 en 2007
mee met de veranderingen
in het Vissershop.
Een kunstproject van
Ida van der Lee samen
met de bewoners.

www.sloophamerschatkamer.nl

het land
Vissershop
kon zo naar
ijken.
jk en de
had je de demp,
n strook
men zochten.
er
s gebouwd.

Twaalf mannen droegen,
begeleid door de fanfare,
de schatkist naar het schip
dat klaar lag voor vertrek.

Daar hebben we onze verhalen,
de dierbaarste herinneringen
aan het Hop, in de
brievenbussen gedaan.

In vijf leegstaande huizen
werd de tentoonstelling
Sloophamer Schatkamer
ingericht met verhalen
uit het Hop.

Een allerlaatste
gelegenheid om een buurt
van negentig jaar
vaarwel te zeggen.

Dat voelde als het verlies
van een goede vriend.

hinder
chte staat
en,
winters.
je daardoor
de seizoenen.

Bij de sluis zong
het Kapiteinskoor
zeemansliederen.

Menigeen pinkte
een traantje weg
toen de sluisdeuren
opengingen om de schatkist
door te laten naar het
Zaans Museum.

Zelfs de beroepsvaart
moest een half uur wachten.

Toen het project
Sloophamer Schatkamer
voor het eerst werd
gepresenteerd, dachten wij:
is dit nou kunst?

Maar door verhalen van
bewoners in straatstenen
aan te brengen,
blijft de historie van
het Vissershop bewaard
voor generaties na ons.

en mijn
te wonen
aan 45.

Wij zijn op het Hop getrouwd.

Omdat we het niet zagen

Ik ben als vijfjarig
jongetje in de Lindenlaan
komen wonen.